

ama sizin yok). Burada asıl istinâf cümlesi “كذبتم” (yalan söylediniz) iken cümle kaldırılıp yerine o anlama gelen bir başka cümle konulmuştur. Bazan da bir karînenin delâletiyle yetinilerek istinâf cümlesi kaldırılır ve yerine herhangi bir şey konulmaz.

Meânî ilminde istinâf cümlesi söz arasında yer alır. Önünde mutlaka bir cümle ve bununla istinâf cümlesi arasında gizli bir soru-cevap ilişkisi bulunur. Nahiv ilminde istinâf cümlesi söz, kelâm, ibare, paragraf ve sûre başlarındaki cümlelere denildiği gibi, gizli soruya cevap teşkil etsin veya etmesin söz ortasında bulunup da önündeki cümle ile açık veya gizli ilgisiz kesilen cümleye de denir. Bazı nahivciler göre istinâfiyye cümlesi ibtidâ-iyye cümlesinin eş anlamısıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 80-81, 247; Cürcânî, *De-lâ'ilü'l-l'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 231-242; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 252-253; Kazvîni, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, I, 255-260; Şürûhu'l-Telâhîş, Kahire 1937, III, 57-67; Ebû Amr Muhammed b. Muhammed et-Tenûhî, *el-Akşâ'l-karîb fi 'ilmi'l-beyân*, Kahire 1327, s. 68; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1286, s. 232-236; İsmâ'üddin el-İsferâyînî, *el-A'tual*, İstanbul 1284, II, 14-17; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalâhâtü'l-belâğiyeye ve te'tavvûrüh*, Bağdad 1403/1983, I, 100-103; Y. Linant de Bellefonds, “İstinâf”, *El*² (Fr.), IV, 276.

İSMAİL DURMUŞ

İSTİNÂS

(bk. ÜNS).

İSTİNBAT

(الاستنباط)

Naslardan hüküm çıkarma anlamında fıkıh usulü terimi.

Sözlükte “araştırmak, peşine düşmek, sonuca varmak” gibi mânalara gelen **istinbât** fıkıh usulü terimi olarak “icthad ve kavrayış yoluyla naslardan hüküm çıkarmak” demektir. Kur'an-ı Kerim'de bir defa geçen kelime (en-Nisâ 4/83) burada “bir işin iç yüzünü, gerçeğini anlamak, düşünmeyi gerektiren kapalı bir haberdan kastedilen mânaya ulaşmak” anlamındadır. Hadis mecmualarında istinbatın kullanılışına Müslim'in rivayet ettiği uzun bir hadiste rastlanır. Hz. Peygamber'in hanımlarını boşadığına dair bir dedikodunun yayılması üzerine Hz. Ömer

konu hakkında Resûl-i Ekrem'le konuşmuş ve bu konuşmadan böyle bir olayın doğru olmadığı sonucuna vararak (istinbat) durumu halka ilân etmiş, bunun üzerine yukarıda işaret edilen âyet nâzil olmuştur (Müslim, “Talâk”, 30).

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili çeşitli rivayetleri nakleden Taberî, istinbatın fıkıh ve usuldeki mânasından ziyade sözlük anlamı üzerinde durmuş ve gözün göremeyeceği veya ilk bakışta anlaşılamayacak bir şeyi ortaya çıkaran yahut açıklayanın istinbatta bulunmuş olacağını kaydetmiştir. Cessâs âyetin tefsiri sırasında, dinde istinbatın istidlâl ve isti'lâmın benzeri bir mâna taşıdığını ve bu âyetin, çeşitli hükümlerin çıkarılabilmesi için kıyas ve re'y icthadına başvurma gerekliliğine işaret ettiğini, ancak söz konusu faaliyetin nas bulunmayan konularda olabileceğini, zira hakkında nas bulunan hususlarda istinbata ihtiyaç görülmediğini ve şâriin belirttiği naslarla hükümün sabit olacağını söyler. Ayrıca Cessâs, bu âyetten hareketle bazı olayların hükümleri konusunda nas bulunmadığı, onlar hakkında çeşitli medlûllerin olabileceği ve ulemânın bu gibi durumlarda söz konusu hadiselerin hükümünü hakkında nas bulunan benzeri konulara götürerek ve istinbat ederek çıkaracakları, âvâmin bu gibi konularda ulemâyâ uyması gerektiği, Hz. Peygamber'in de ahkâm istinbatı ve çeşitli delillerle istidlâlde bulunmakla mükellef olduğu gibi birtakım sonuçlara varmıştır (*Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 215). Müfessirliği yanında aynı zamanda önemli bir usul âlimi olan Cessâs'ın bu değerlendirmeleri kendisinden sonraki çeşitli müfessirlere tesir etmiştir. Meselâ Fahreddin er-Râzî, söz konusu âyetin tefsiri sırasında istinbatı “fakihin icthad ve anlayışı ile kapalı hüküm ortaya çıkarması” şeklinde tarif ederek Cessâs'ın değerlendirmelerine isim vermeden aynen katılmış (*Me-fâtihu'l-gayb*, X, 200; ayrıca bk. Elmalılı, II, 1403-1404), Kurtubî de âyetin, hakkında nas ve icmâ bulunmayan bir konuda icthad yapmanın gerekliliğine delâlet ettiğini söylemiştir (*el-Câmi*, V, 292). Süyûtî'nin Kur'an naslarının tefsiri ve anlaşılmasıyla ilgili İslâmî ilimleri kısaca tanıtarak Kur'an-ı Kerim'deki hukuka dair âyetlerin hükümlerini ele aldığı eserine *el-İklîl fi'istinbâtî't-tenzîl* adını vermesi de benzeri bir anlayıştan kaynaklanır.

Fıkıh usulü kitaplarında istinbat kavramı ayrıntılı biçimde tarif edilmekten ziyade icthad faaliyetinin bir nevi olarak görülmüştür. Hatta naslardan hüküm çı-

karmak için yapılan akîl bir faaliyet olmasından hareketle istinbatı “bizzat fıkıh kendisi” olarak tanımlayanlar da olmuştur. Şâfiî fakihlerinden Ebû'l-Hasan İbn Sürâka fıkıhın hakikatının istinbat olduğunu söylemiştir (Zerkeşî, I, 22). İbnü's-Sem'ânî ise fıkıhın “müşkilin hükmünün vâzıh olandan istinbat edilmesi” anlamına geldiğini belirterek Hz. Peygamber'in, “Nice dinî bilgileri (fıkıh) nakleden kimseler vardır ki fakih değildir” (İbn Mâce, “Mu'addime”, 18, “Menâsik”, 76; Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 7) hadisindeki fakih olmayan kişilerin istinbat yapamayanlar olduğunu, onların istidlâl ve istinbatta bulunmaksızın sadece rivayetle yetindiklerini ifade etmiştir (*a.g.e.*, I, 22).

Metodolojilerinin en önemli unsurlarını kıyas, istihsan ve istinbatı reddin oluşturduğu Zâhirîler fıkıh-istinbat ilişkisinin tam karşısında yer almışlardır. İbn Hazm istihsan, istinbat ve re'y'i bir arada zikrederek bunların lafızları farklı da olsa kendileriyle kastedilen mânanın aynı olduğunu söylemiştir (*el-İhkâm*, II, 757). Kıyas ehlinin bazan kendi kıyaslarına “istinbat” adını verdiklerini belirten İbn Hazm, istinbatın “bir lafızdan kastedilen aksine bir hüküm çıkarmak” anlamına geldiğini ileri sürerek Nisâ sûresinin 83. âyetinin istinbatın cevazı için delil getirilmesinin yanlışlığına işaret eder ve bu âyetin kesinlikle istinbatın aleyhinde bir delil olduğunu ispata çalışır (*a.g.e.*, II, 762-763).

Bu tartışmalardan hareketle istinbatın genel olarak, “hakkında nas bulunmayan bir konuda herhangi bir icthad nevi ile hüküm çıkarmak veya illeti tesbit etmek” anlamına geldiği söylenebilir (*Mu.F*, IV, 111). Bu durumda hüküm çıkarma kıyas, istihsan, istishâb gibi herhangi bir delil veya metotla olabildiği gibi illet de “mesâlikü'l-ille” adı verilen sebr ve taksim, münasebet gibi bir yol veya metotla tesbit edilebilir. Bu arada bazı müellifler, “istinbat” adı altında sadece illeti tanıma yollarından sebr ve taksim metodunu işlemişlerse de (Nizâmeddin Abdülhamîd, s. 182-183) umumiyetle “hüküm çıkarma” mânasında olan istinbatın hem sebr ve taksim hem de bütün olarak kıyastan daha geniş bir anlam taşıdığı söylenebilir. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin istinbatı, “birtakım mâna ve illetlerin ve bunların birbirine olan nisbetlerinin ortaya çıkarılması, benzer veya denginin sahih olmasıyla kendisinin de sahih olacağına hükmedilmesi” şeklinde tanımlaması da bu genişliğe işaret etmektedir. Erken dönem İsl-

İlâm âlimlerinden Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) şer'î delilleri sayarken kitap, sünnet ve icmâ yanında nas bulunmadığı zaman açık istinbat ve kıyasla hüküm verileceğinden bahsetmesinden onun açık istinbatla kıyas arasında bir fark gözetmediği anlaşılmaktadır.

İstinbat kavramıyla ilgili bu terminolojik tartışmalar sırasında sıkça geçen ictihad ve tahrîc (istihrâc) terimlerinin de bazı benzer anlamda kullanıldığı ve bu benzerliğin istinbatın tanımını güçleştirdiği söylenebilir. Ancak "fakihi şer'î bir hükmün elde edilmesi için bütün gücünü harcaması" mânasına gelen ictihad istinbattan daha kapsamlı bir kavramdır. Çünkü ictihad, istinbat gibi sadece hüküm veya illetin elde edilmesiyle sınırlı olmayıp nasların diğer türdeki delâletleri ve tartışmaları halinde de yapılan bir çalışmadır. Bu sebeple gerek alanları gerekse kullandıkları metot bakımından ictihad istinbattan daha geniştir. Tahrîc ise daha ziyade herhangi bir mezhep imamının veya müctehidin bir konudaki görüşü ya da ictihad metodolojisinden hareketle bazı fûrû konularında hüküm çıkarmak demektir. Meselâ bir imamın kabul ettiği "güç yetirilemeyen şeyle teklif olunamayacağı" kuralından hareketle çeşitli meselelerin hükümlerini tesbit (tahrîc) işleminde sadece o imamın bir konudaki hükmünü benzer bir konuya taşıma söz konusudur. Hatta bu esnada imamın bir konu hakkında bizzat belirttiği görüşü ile o görüşün nakledildiği ikinci konudaki hükmü birbirine aykırı olabilir. Bu durumda birinci görüşe "açıkça ifade edilmiş" (mansûs), ikincisine "tahrîc edilmiş" adı verilir ve bu tür hüküm tahrîcileri kapsam bakımından istinbattan daha dardır. Öte yandan hükmün kendi üzerine bağlanmış olduğu illetin ortaya çıkarılması işlemine "tahrîcî'l-menât" denir ve bu anlamı itibariyle istinbatın bir cüzü niteliğindedir.

İstinbatın tanımıyla ilgili tartışmalar yanında fakihi ve usulcüler, İslâm hukukunun aslî kaynakları olan Kitap ve Sünnet metinlerini anlayabilmek ve onlardan hüküm çıkarabilmek (istinbat) amacıyla birtakım kurallar ve metotlar tesbit etmeye çalışmışlar ve bunlara "menâhicü'l-istinbat" adını vermişlerdir. Bu arada her biri kati ve sarîh hukukî hükümler içermeyen bazı âyet ve hadislerden hüküm çıkarabilmek için çeşitli tefsir nazariyeleri geliştirmişler, Kur'an ve Sünnet metinlerini, mutlak sarâhatte ve tam bağ-

layıcı özelliğe sahip olan en yüksek derecedeki beyanlarla (muhkem) bağlayıcılık vasfı taşımayan tam kapalı ifadeler (müteşâbih) kadar inen bir "beyanlar merdiveni" kurarak anlamaya çalışmışlardır (bk. BEYÂN). Bu konular, şer'î hükümlerle bu hükümlerin kaynakları olan şer'î delillerden sonra fıkıh usulünün en geniş bölümünü oluşturur. Zira şer'î delillerin lafızlarını ve bu lafızların mânâ ile ilişkilerini bilmeden onları şâriin maksatlarına uygun biçimde anlamak ve onlardan hakikatta nas bulunmayan diğer hadisler konusunda isabetli hükümler çıkarmak mümkün olmaz. Lafızların çeşitleri ve anlamla ilişkilerini tesbit amacıyla konulmuş olan bu metotlar mezheplere göre farklılık arzeder. Meselâ fıkıh usulü tarihinde kelâmcıların metodunu benimseyen ve usulcülerin çoğunluğunu teşkil eden âlimler, lafızları ve mânâ ile ilişkilerini mantûk ve mefhum ayırımı üzerine kurarken fukaha metodunu kabul eden Hanefîler lafızları vazolunduğu mânâ, kullanıldığı mânâ, mânaya delâletin açıklığı ve kapallılığı ile mânaya delâletin şekli bakımından dörtlü bir ayırımı tâbi tutmuşlardır. Bu ayırımlar, yalnızca Kur'an ve Sünnet metinlerini anlama ve onlardan hüküm istinbatı için değil, her biri bir cümle kalıbına dökülmüş olan ve hemen her dilde bulunan hukukî metinlerin veya kanun koyucuların maksatlarının anlaşılması için de yararlı hukukî düşünce ürünleridir. Çünkü somut bir olgu ve insanî bir yetenek olan dil, bir iletişim aracı olarak aynı zamanda hukuk normlarını da taşımaktadır. Bu durumda hukuk normlarının nasıl yorumlanıp uygulanacağı ve hukuk dili karşısında onun muhatabı olan insanların durumunun ne olacağı şeklindeki problemler, sadece İslâm hukukunun değil bütün hukuk ekollerinin ve genel hukuk metodolojisi ve felsefesinin konularını teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "nbt" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "nbt" md.; Müslim, "Tâlâk", 30; İbn Mâce, "Muâddime", 18; "Menâsik", 76; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7; Hâris el-Muhâsibî, *Şerefü'l-'akl ve mâhiyyetüh* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 44; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), VIII, 570-573; Cessâs, *Ahkkâmü'l-Kur'an*, II, 215-216; İbn Hazm, *el-Ihkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire, ts. (Matbaatü'l-âsime), II, 757, 762-763; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 200-201; Kurtubî, *el-Câmî'u'l-Kur'an*, V, 291-292; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, I, 225; Zerküşî, *el-Bahrü'l-muhtâ* (nşr. Abdülkâdir Abdullâh Halef el-Ânî), Küveyt 1413/1992, I, 22; El-malîlî, *Hak Dini*, II, 1403-1404; M. Edib Sâlih, *Tefsîrü'n-nuşuş fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/

1984, I, 23-49, 87-183; Nizâmeddin Abdülhamîd, *Mefhûmü'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 182-183; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara 1985, s. 18-19; Mahmûd Tefvîk M. Sa'd, *Sübûlü'l-istinbat min el-Kitâb ve's-Sünne*, Kahire 1413/1992, s. 12-25; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 349-353; al-Muhaqqiq al-Karakî, "Tariq İstinbat al-Ahkâm", *Al-Tawhid*, II/3, Tahran 1405/1985, s. 42-55; İbrahim Kâfi Dönmez, "İslâm Hukukunda Müctehidin Naslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hakim Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese", *MûlîfD*, sy. 4 (1986), s. 23-51; "İstinbat", *Mu.F*, IV, 111-112.

FERHAT KOCA

İSTİNCÂ

(bk. İSTİBRÂ ve İSTİNCÂ).

İSTİNSAH

(الاستنساخ)

Bir metni kopya etme, süretini çıkarma.

Arapça nesh kökünden türemiş olan istinsâh "bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarma, onu harfi harfine kopya etme" anlamına gelir. Bu işi yapanlara başlangıçta *kâtib* veya *verrâk* denirken sonraları *nâsîh*, *nessâh*, *müstensîh* gibi adlar verilmiştir. Kelime Kur'an'da, "İşte kitabımız, yüzünüze karşı gerçeği söylüyor; çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep istinsah ediyorduk" (el-Câsiye 45/29) şeklinde geçmektedir. Âyet insanların amelilerinin yazılması, günlük veya yıllık amelilerini yapmaları için meleklerin bunları levh-i mahfûzdan, yani ana kitaptan kopya etmeleri gibi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Müfessirleri ikinci yoruma götüren husus istinsahın mutlaka bir asıldan yapılması geleneğidir (Taberî, XXV, 156; XXVIII, 15; İbn Kesîr, III, 53; IV, 402).

İstinsah olayı, yazının icadı ve ona bağlı olarak yazılı metinlerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Arapça'da kitap kelimesinin "ketb" (yazmak) fiilinden türemesi ve Allah'ın indirdiği ilk sûrede kendini "kalemle öğreten" (el-Alak 96/4) diye tanıtması ve yine "kalem ve yazdıkları" üzerine yemin etmesi (el-Kalem 68/1) bu bakımdan anlamlıdır. Cebrâil'in Hz. Âdem'e yazıyı öğrettiği ve onun da aldığı vahiyleri kendi el yazısı ile yazdığı (suhuf) rivayet edilir. Kâ'b el-Ahbâr, Hz. Âdem'in balçık üzerine yazdığını ve sonra bu levhaları pişirdiğini, fakat tûfanda kaybolduklarını söyler (İbnü'n-Nedîm, s. 6). Bugün eski Me-